

دانشگاه تربیت معلم تهران
دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته تاریخ اسلام

عنوان
گسترش اسلام در ایالت کرمان از ورود اعراب مسلمان تا ظهور آل بویه

استاد راهنما
دکتر حسین مفتخری

استاد مشاور
دکتر محمد تقی مختاری

دانشجو
حسن صادقی

خرداد 1390

چکیده

گسترش اسلام در ایالت کرمان یکی از مسائل مهم جامعه ایران در قرون نخستین اسلامی است زیرا مردم ایران با پذیرش اسلام و دست کشیدن از دین باستانی خود مهم‌ترین تحول را در تاریخ این کشور بوجود آوردند که آثار این تحول بزرگ تا به امروز ادامه دارد. سرزمین‌های وسیع ایالت کرمان همانند فارس یکی از پایگاه‌های استوار دین زرتشت در ایران به شمار می‌آمد و روند اسلام‌پذیری مردم، تدریجی و نسبت به سایر نقاط ایران طولانی‌تر بود که تا زمان خلافت عباسیان به طول انجامید. حکومت صفاریان موفق شد تمام ایالت کرمان را تحت حاکمیت حاکمان مسلمان درآورد اما جریان اسلامی شدن کرمان تا ظهور آل بویه ادامه پیدا کرد و به دلیل وسعت ایالت کرمان گسترش اسلام در هر منطقه از آن متأثر از شرایط زمانی و مکانی خاص خود بود. اسلام‌پذیری بخش عمده‌ای از مردم کرمان به دلیل فعالیت مبلغان خوارج و شیعیان صورت گرفت که این عامل مهم‌ترین ویژگی جریان اسلامی شدن ایالت کرمان است. علاوه بر فعالیت مبلغان اسلامی مهاجرت اعراب و سکونت آنان در این ایالت باعث برچیده شدن نظام سیاسی و ساختار اجتماعی برآمده از حکومت ساسانیان شد. این امر به گسترش اسلام در ایالت کرمان سرعت بخشید.

کلمات کلیدی: کرمان، مهاجرت، خوارج، شیعیان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	بخش اول: کلیات
2	مقدمه
4	بیان مسأله
5	سوالات پژوهش
6	فرضیات
6	پیشینه‌ی تحقیق
7	کتب
8	پایان نامه‌ها
8	مقالات
9	اهداف تحقیق
9	ضرورت و اهمیت تحقیق
9	روش تحقیق
10	محدودیت‌ها
10	بررسی منابع
10	الف) کتب تاریخی
12	ب) کتب جغرافیایی
12	تألیفات جدید
14	بخش دوم: ایالت کرمان در شامگاه عصر ساسانی
15	فصل اول: جغرافیای تاریخی کرمان
19	فصل دوم: اوضاع ایالت کرمان مقارن با حمله‌ی اعراب مسلمان
19	1- اوضاع سیاسی
20	2- اوضاع دینی و اجتماعی
21	قفص قوم گمشده تاریخ
24	3- اوضاع اقتصادی
24	تجارت زمینی
25	تجارت دریایی
27	فصل سوم: فتح کرمان توسط اعراب مسلمان
32	بخش سوم: روند اسلام‌پذیری مردم کرمان

33	فصل اول: نقش مهاجرت قبایل عرب در گسترش اسلام در ایالت کرمان.....
33مهاجرت قبایل عرب به کرمان پیش از اسلام.....
35مهاجرت قبایل عرب به ایران و کرمان بعد از اسلام.....
35تشویق و ترغیب‌های خلیفه دوم.....
36کسب غنائم جنگی.....
36شورش در برخی شهرها.....
37اجبارهای سیاسی یا مذهبی.....
41پیامدهای مهاجرت اعراب به ایالت کرمان.....
47	فصل دوم: جریان اسلامی شدن.....
481- زرتشت دین حکومتی در دوران ساسانیان.....
492- سخت‌گیری‌های احکام زرتشتی.....
53شباهت‌های دین زرتشت با اسلام و پیش‌گویی‌های آخرالزمانی.....
55تلاش‌های مبلغان مسلمان.....
59	فصل سوم: حقوق اهل کتاب و نقش آن در گسترش اسلام.....
	بخش چهارم: نقش فرقه‌های اسلامی در پذیرش اسلام توسط مردم
73	کرمان.....
75	فصل اول: ظهور خوارج ازرقی و عقاید آنان.....
77عقاید خوارج (ازارقه).....
80	فصل دوم: حضور خوارج در کرمان.....
88	فصل سوم: نبردهای خوارج ازارقه با سپاهیان خلفا.....
98حضور خوارج و تأثیر آن بر روند اسلام‌پذیری مردم کرمان.....
104	فصل چهارم: تشیع و نقش آن بر جریان اسلامی شدن کرمان.....
107گسترش تشیع در کرمان.....
118نتیجه‌گیری.....
123کتابنامه.....

بخش اول

کلیات

مقدمه

کرمان امروزه وسیع‌ترین استان کشور محسوب می‌شود. ایالت کرمان در گذشته سرزمین‌های وسیعی را در جنوب و جنوب شرق کشور دربر می‌گرفت و شامل استان‌های کرمان، هرمزگان، و بخش‌هایی از سیستان و بلوچستان فعلی بود. فتح این سرزمین به دست اعراب مسلمان آغاز روند اسلام‌پذیری مردم ایالت کرمان بود. در بررسی این روند مهم‌ترین مشکل عدم توجه منابع قرون نخستین اسلامی به ایالت کرمان نسبت به سایر مناطق و ایالات ایران است. شاید مهم‌ترین دلیل آن جمعیت کم این منطقه نسبت به وسعت آن و همچنین وجود کویرهای پهناور و فاصله زیاد شهرها از یکدیگر که نگهداری کرمان را برای اعراب مشکل می‌کرد باشد. همین عامل منجر به طولانی شدن روند اسلام‌پذیری مردم کرمان نیز شد. برای بررسی روند اسلام‌پذیری و گسترش اسلام در ایالت کرمان از منابع موجود در کتابخانه‌های دانشگاه تربیت معلم و مجلس شورای اسلامی استفاده شده است. انجام پژوهش به مدت یک سال از خرداد ماه 89 تا خرداد سال 1390 به طول انجامید و سرانجام این پایان‌نامه در چهار بخش تدوین نهایی شد. بخش اول کلیات می‌باشد که گزارش از روش انجام کار و بیان مسأله می‌باشد. در بخش دوم با عنوان ایالت کرمان در شامگاه عصر ساسانی به اوضاع کرمان در هنگام حمله اعراب مسلمان پرداخته شده است. این بخش شامل سه فصل جغرافیایی، تاریخی، ایالت کرمان مقارن با حمله اعراب مسلمان، و فتح ایالت کرمان به دست اعراب مسلمان است و سعی شده در این بخش تصویری از کرمان در آستانه تحول بزرگ جامعه ایران و پذیرش اسلام توسط ایرانیان ارائه شود.

بخش سوم این پژوهش به روند اسلام‌پذیری مردم ایالت کرمان پس از فتح آن توسط اعراب مسلمان پرداخته است. این بخش نیز به سه فصل تقسیم‌بندی شده که فصل اول مهاجرت اعراب، فصل دوم با عنوان جریان اسلامی شدن و فصل سوم حقوق اهل کتاب و اقلیت‌ها را شامل می‌شود. این عوامل بر جریان اسلامی شدن ایالت کرمان و پذیرش دین اسلام توسط مردم تأثیر بسزایی داشته‌اند.

در این بخش هریک از این عوامل جداگانه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. لازم به ذکر است عواملی که در فصل‌های دوم و سوم بررسی شده‌اند حالت کلی داشته و همه جامعه ایران را تحت تأثیر قرار داده‌اند و کرمان هم به تبعیت از ایران از این عوامل تأثیر پذیرفته است. در این فصل‌ها سعی شده است ضمن بررسی این عوامل کلی مصداق‌های آن که در کرمان روی داده را بیان کنیم. مهاجرت اعراب به ایران در برخی بخش‌ها بیش‌ترین تأثیر را داشته که ایالت کرمان، یکی از این نقاط است و مهاجرت اعراب به این ایالت کمک بسیاری به جریان اسلامی شدن کرمان کرد.

در بخش چهارم پایان‌نامه به حضور فرقه‌های اسلامی در کرمان که از عوامل اصلی گسترش اسلام در این ایالت بوده پرداخته شده است. فرقه‌های خوارج، شیعیان اثنی‌عشری و اسماعیلیه همچنین اهل تسنن و فرقه‌های آن از همان آغاز ورود اسلام به ایران در کرمان حضوری فعال داشتند و خوارج و شیعیان بیشترین تأثیر را بر روند گسترش اسلام گذاشتند. کرمان که یکی از پایگاه‌های محکم دین زرتشت بود بیش‌ترین مقاومت را در برابر تغییر دین از خود نشان داد و و این روند تا دوره عباسیان و تشکیل حکومت صفاری و آل بویه در ایران به طول انجامید ولی در نهایت این مبلغان فرقه‌های اسلامی از جمله خوارج و شیعیان بودند که باعث گسترش اسلام در آخرین نقاط ایران و قلمرو قوم قفص شدند. با پذیرش اسلام توسط این قوم، کرمان نیز به ایالتی اسلامی تبدیل شد.

بخش حضور فرقه‌های اسلامی در کرمان به چهار فصل تقسیم‌بندی شده است که در فصل اول، عقاید فرقه ازرقه از خوارج بررسی شده است. خوارج ازرقی با حضور خود در کرمان موفق به تشکیل نوعی حکومت خودمختار در این منطقه شدند و برای جذب طرفدار مبلغان آن‌ها سعی در مسلمان نمودن مردم زرتشتی کرمان داشتند که نتیجه آن گسترش اسلام با مذهب خارجی در این ایالت بود. فصل دوم به علل حضور خوارج و پذیرش آن‌ها توسط مردم کرمان پرداخته شده است که موقعیت جغرافیایی و طبیعی این منطقه و نارضایتی مردم بومی از حکومت امویان از جمله عوامل حضور خوارج در کرمان بوده است. در فصل سوم به جنگ‌های خوارج حاضر در کرمان با سپاهیان اموی و پیامدهای

حضور آنان در این ایالت که گسترش اسلام را در پی داشت پرداخته شده است. در فصل چهارم فعالیت شیعیان و حضور آنان در مناطق جنوبی ایالت کرمان، مورد بررسی قرار گرفته است که علاوه بر فعالیت شیعیان اثنی عشری مبلغان اسماعیلیه هم در این منطقه حضوری فعال داشته که قوم قفص در نتیجه فعالیت این گروه مذهب اسماعیلیان را پذیرفت و در حقیقت آخرین قوم از مردم ایران بودند که در دوره حکومت صفاریان و تا تشکیل آل بویه با پذیرش اسلام وارد حوزه اسلامی شدند.

بیان مسأله

غلبه اعراب مسلمان بر سرزمینی که ایرانیان در آن مسکن گزیده، در چهارچوب وقایع تاریخی ایران مسأله تازه و غیرقابل تصویری نبود و قبل از آن اهالی مقدونیه و یونانیان به همراه اسکندر توانسته بودند به عنوان بیگانه ایران را تسخیر کنند. بعد از آن ملت ایران توانسته بود فرهنگ و دین خود را دوباره احیاء سازد ولی ورود اعراب به این سرزمین بزرگترین دگرگونی را به همراه خود آورد. چون تأثیر آن از همه عمیق تر بوده و تا به امروز پایدار مانده است. به دلیل گستردگی و وسعت سرزمین ایران فتح آن به دست اعراب مسلمان به یکباره انجام نگردید. همچنین عواملی که باعث گرایش مردم ایران به دین جدید گردید از ناحیه به ناحیه دیگر متفاوت بود. دیگر آنکه از لحاظ زمانی مردم بعضی از مناطق زودتر و مردم برخی مناطق دیگر دیرتر به دین اسلام گرویدند.

در این پژوهش برآنیم که روند گسترش اسلام در ایالت کرمان را مورد بررسی قرار دهیم. علاقه نگارنده به استان زادگاه خود، اسلامی شدن ایران به عنوان بزرگترین تحول تاریخ ایران، و راهنمایی‌های استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسین مفتخری نگارنده را بر آن داشت تا موضوع پایان‌نامه‌ی خود را به ورود اسلام و اسلامی شدن ایالت کرمان اختصاص دهد.

ایالت کرمان قبل از ورود مسلمانان، پذیرای پنج هزار خانواده عرب بود که شاپور ذوالاکتاف از اراضی نجد و احساء به کرمان کوچاند و به دلیل شباهت به وطن اصلی اعراب آنان را در آنجا ساکن کرد. در دوره‌ی فتوحات اسلامی یزدگرد که در حال فرار از دست سپاهیان عرب بود به کرمان پناهنده

شد به همین دلیل، عبدالله بن عامر که به دنبال یزدگرد بود کرمان را تصرف کرد و تا حدود بم و جیرفت پیش رفت.

با تصرف کرمان بدست اعراب مسلمان ساختار سیاسی و نظام طبقاتی حاکم در دوران ساسانی دچار دگرگونی شگرف شد و از سوی دیگر مردم این ایالت با عنصری جدید، یعنی اسلام و مسلمین مواجه شدند که منادی افکار جدید بودند که افکار دین جدید بسیار متفاوت و گاهی هم متضاد با تعالیم زرتشتی بود. این تضادها و تفاوتها باعث بروز چالش میان مسلمین و پیروان دین زرتشت در این ایالت گردید که در نهایت به گسترش اسلام در این منطقه منجر شد اعراب مسلمان با در اختیار داشتن قدرت سیاسی و نظامی و اجرای سیاستهای اقتصادی و سرکوبی شورش و قیامهای مردم باعث محدود شدن قدرت مانور دین زرتشتی شدند که بسیاری از مردم ساکن در قسمت‌های جنوبی این ایالت برای حفظ اعتقادات و اجرای مراسم مذهبی و احکام دینی خود از دشت‌ها به کوه‌های مجاور مهاجر کردند که نتیجه آن حضور بیشتر اعراب و سکونت آنها در این ایالت و برهم خوردن ترکیب جمعیتی به نفع مسلمانان بود که موج دوم مهاجرت اعراب با شروع قیام خوارج و انتخاب ایالت کرمان به عنوان مکان مناسب برای فعالیت‌های خود در دوران بنی‌امیه صورت گرفت فعالیت‌های تبلیغی خوارج که بسیاری از شخصیت‌های آنان از زهاد معروف عصر خویش بودند و شعار عدالت و برابری آنها و اقدامات نظامی علیه سیاست‌های تبعیض‌آمیز حکومت اموی و حضور مبلغین شیعه در مناطق جنوبی و قلمرو قوم قفص توانست بسیاری از مردم ایالات را وارد جریان اسلام‌پذیری کند که علاوه بر گسترش اسلام باعث رواج مذهب این فرقه‌ها در کرمان شد.

سؤالات پژوهش

- 1- اسلام در ایالت کرمان چگونه و تحت چه شرایطی گسترش پیدا کرد؟
- 2- حضور و استقرار اعراب در این ایالت چه نقشی در گسترش اسلام داشت؟
- 3- فعالیت فرقه‌های اسلامی چگونه منجر به گسترش اسلام در ایالت کرمان شد؟

فرضیات

1- با فتح کرمان توسط اعراب مسلمان ساختار و بنیان‌های کهن دوره ساسانی که خود حکومتی دینی بود فروریخت و این عامل باعث از بین رفتن قدرت و نظارت موبدان زرتشتی بر شئونات زندگی مردم گردید، از سوی دیگر سهولت احکام دینی اسلام و شعار برابری مسلمین با یکدیگر در مقابل احکام سخت دین زرتشت باعث اقبال مردم به دین جدید گردید. همچنین سیاست‌های مالی مسلمین در سرزمین‌های فتح‌شده و اجرای قوانین اجتماعی برگرفته شده از آیه جزیه که در حقیقت نوعی سیاست تنبیه و تشویق بود در گرایش مردم کرمان به اسلام نقش بسیار مؤثری را داشت.

2- استقرار اعراب در ایالت کرمان که به دوره قبل و بعد از اسلام تقسیم می‌گردد از یکسو باعث مقاومت کمتر مردم در مقابل فتح این ایالت شد و از سوی دیگر سکونت اعراب در این ایالت بعد از فتح آن باعث افزایش جمعیت مسلمانان و بالا رفتن قدرت مانور آنان گردید به طوری که در مناطق جنوبی ایالت زرتشتیان مجبور به مهاجرت و یا تغییر دین خود شدند.

3- برخی از فرقه‌های اسلامی مانند خوارج و گروه‌های مختلف شیعه مورد پذیرش خلافت اسلامی نبودند به همین دلیل پیروان آنها در نقاط دوردست سرزمین خلافت اسلامی مانند ایالت کرمان حضور یافتند آنان با فعالیت مبلغان خود به دنبال جذب طرفدار بودند حتی خوارج موفق به تشکیل نوعی حاکمیت خودگران در ایالت کرمان شدند و پس از آن‌ها مبلغان شیعه و داعیان اسماعیلی هم به فعالیت در ایالت کرمان پرداختند که تلاش این فرقه‌ها باعث گسترش اسلام در برخی از مناطق کرمان شد.

پیشینه تحقیق

در مورد تاریخ کرمان در دوره‌های مختلف کتب و مقالات متعدد به رشته تحریر درآمده است. اما آنچه در مورد گسترش اسلام در ایالت کرمان باشد بیشتر حالت کلی‌گویی را دارد و در کتاب‌هایی که راجع به اوضاع ایران در قرون نخستین است اشاراتی به کرمان شده است.

کتاب

کتاب ایران در قرون نخستین اسلامی برتولد اشپولر که به چگونگی فتح ایران به دست اعراب مسلمان می‌پردازد به چگونگی فتح کرمان، مقاومت قوای بومی قفص در سرحدات جنوب شرقی ایالت و مناطق کوهستانی، تأثیر فتح کرمان بر تصرف سیستان به دست مسلمانان و به ارتباط تصرف ایالت کرمان و تثبیت موقعیت اعراب در جنوب شرقی و تأثیر آن به پیشرفت سریع مسلمانان در شمال شرقی (خراسان) اشاره می‌کند.

کتاب تاریخ ایران از فروپاشی ساسانیان تا آمدن سلجوقیان جلد چهارم تاریخ کمبریج که توسط ریچارد فرای گردآوری شده است نیز اشارتی به چگونگی فتح کرمان، سیاست‌های مالی مسلمین، شورش‌های مردم این مناطق پس از تسلط اعراب و سرکوبی‌های آن‌ها توسط سپاهیان خلفا، حضور و فعالیت خوارج در این ایالت دارد.

کتابی با عنوان تاریخ سیاسی اجتماعی کرمان از آمدن اعراب تا پایان آل بویه که توسط محمد خداوردی نوشته شده است این کتاب در اصل پایان‌نامه‌ای است که نویسنده در دانشگاه تهران در مقطع کارشناسی ارشد دفاع کرده و به وسیله انتشارات کرمان‌شناسی تبدیل به کتاب شده است. کتاب فقط تاریخ سیاسی کرمان و حکومت‌ها و حاکمانی که در ایالت کرمان در همین محدوده زمانی دارای قدرت بوده‌اند را مورد بررسی قرار داده است.

همچنین کتابی با عنوان با من به کرمان بیایید توسط اسدالله خیراندیش به رشته تحریر درآمده است این کتاب در حقیقت ترجمه آزادی از دایرة المعارف اسلام بخش مربوط به کرمان است که در آن نویسنده علاوه بر ترجمه مطالبی را نیز اضافه کرده است که در این کتاب مباحث مفیدی در مورد فتح کرمان، حضور خوارج و قوم قفص آورده شده است.

کتاب دیگری با عنوان مهاجرت قبایل عربی در صدر اسلام توسط صالح، احمدالعلی نوشته شده است که در این کتاب به چگونگی مهاجرت قبایل عرب به ایالت کرمان و همچنین مهاجرت این قبایل از کرمان به دیگر نقاط ایران مطالب بسیاری آورده شده است.

پایان نامه‌ها

پایان نامه‌ای در سال 86 تحت عنوان «مهاجرت قبایل عرب به خراسان و پیامدهای فرهنگی آن» توسط محمود نیکو در دانشگاه تربیت معلّم دفاع شده است که در آن به روند مهاجرت‌های برخی قبایل به کرمان و از طریق کرمان به خراسان اشاره شده است و همچنین تأثیر حضور اعراب و پیامدهای آن و گسترش اسلام در خراسان و مناطق و ایالات همسایه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

پایان نامه‌ی دیگری با عنوان «حیات سیاسی حجاج بن یوسف ثقفی» توسط صادق خیجی در سال 85 دفاع شده است که در بخشی از آن به قیام‌های خوارج در کرمان و برخوردهای نظامی حجاج و مهلب بن ابی‌صفره با آنان پرداخته شده است.

پایان نامه‌ی دیگری که توسط حمید مازندرانیان با عنوان «تداوم و تحول اندیشه دینی زرتشتیان در قرون نخستین اسلامی» دفاع شده است نیز تأثیرات اسلام ب رجامعه زرتشتی ایران و در نهایت عقب‌نشینی دین زرتشت در برابر اسلام را مورد بحث و بررسی قرار داده است.

مقالات

مقاله‌ای با عنوان «مقدمه‌ای کوتاه بر مهاجرت‌های اعراب به سرزمین ایران و دیگر عشایر به کرمان» توسط حمید بهرامی در نشریه مطالعات ایرانی دانشگاه شهید باهنر کرمان شماره پانزدهم بهار 88 به چاپ رسیده است که در آن به بررسی مهاجرت برخی قبایل به استان کرمان و سکونت آنان در این ناحیه پرداخته شده است.

مقاله دیگری با عنوان خاستگاه سیاسی و اجتماعی خوارج توسط علی بیات در نشریه اسلام‌پژوهی شماره دوم بهار و تابستان 85 به چاپ رسیده است که در این مقاله به چگونگی شکل‌گیری گروه خوارج، قبایلی که اندیشه‌های خوارج را می‌پذیرفتند و همچنین شباهت‌های برخی اندیشه‌های خوارج با آیین مزدک پرداخته شده است.

همچنین مقاله‌ای با عنوان خوارج در ایران توسط حسین مفتخری در نشریه تاریخ اسلام سال یکم شماره دوم تابستان 79 به چاپ رسیده است که نویسنده در آن به عقاید خوارج، حضور آنها در کرمان و نبردهای خوارج با سپاهیان خلافت مرکزی و پیامد حضور آنان در مناطق جنوبی ایران عهد اموی پرداخته است.

اهداف تحقیق

در این تحقیق بر آن هستیم تا ضمن بررسی سؤالات و فرضیات با روند اسلامی شدن ایالت کرمان در سده‌های نخستین اسلامی آشنا شویم. که این می‌تواند به روشن شدن تاریخ ایران در این منطقه و در این محدوده زمانی کمک بسیاری نماید.

ضرورت و اهمیت تحقیق

ایالت کرمان که بخش بزرگی از کشور ایران را در جنوب شرقی تا سواحل خلیج فارس و دریای عمان را شامل می‌شد، در مجاورت ایالت فارس یکی از کانون‌های مهم دین زرتشت در ایران بوده است. چگونگی گسترش اسلام در این ناحیه و بررسی روند اسلام‌پذیری مردم این ایالت از اهمیت بسزایی برخوردار است زیرا به فهم بیشتر اوضاع از تاریخ اسلام و ایران در این دوره و در این ناحیه کمک بسیاری می‌کند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، روش بررسی و تحقیق تاریخی با رویکردی توصیفی-تبیینی است این پژوهش سعی دارد با تکیه بر منابع قرون اولیه اسلامی به چگونگی گسترش اسلام و روند

اسلام‌پذیری مردم ایالت کرمان بپردازد. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق روش کتابخانه‌ای است که با استفاده از فیش‌های تحقیقاتی ابتدا فیش‌برداری از منابع مورد نیاز انجام گرفته و سپس اطلاعات بدست آمده مورد بررسی قرار گرفت پس از تجزیه و تحلیل این پژوهش تدوین نهایی شد.

محدودیت‌ها

پرداختن به موضوع گسترش اسلام در ایالت کرمان بدون شک محدودیت‌هایی را در بر دارد. منابع قرون نخستین مبتنی بر تاریخ‌نگاری سنتی هستند این منابع گرچه بیشتر به مسائل سیاسی و فتوحات اسلامی می‌پردازند ولی در مورد کرمان توجه خاصی نشان نداده‌اند و نسبت به مناطق دیگر ایران مانند فارس و خراسان مطالب بسیار کمتری در این منابع می‌توان یافت از طرف دیگر دسترسی به منابع اولیه به خاطر کمبود چاپ و یا در دسترس نبودن برخی آثار محدود است.

بررسی منابع

برای نگارش این پایان‌نامه از منابع دست اول و تألیفات جدید بهره گرفته شده است منابع دست اول مورد استفاده شامل چند دسته از کتب می‌باشد.

الف) کتب تاریخی

- «تاریخ‌الرسول و الملوک» تألیف «محمدبن جریر طبری» یکی از قدیمی‌ترین تواریخ عمومی اسلام است مطالب این کتاب بر اساس سالشماری تنظیم شده است. طبری در نگارش این کتاب وقایع رویدادها را از روایات متعدد نقل می‌کند و چندان به صحت و سقم روایات توجه نداشته شاید همین عامل کمی از ارزش آن بکاهد. طبری در این اثر مباحثی راجع به ایران قبل از اسلام فتوحات اسلامی، قیام و شورش‌های خوارج و مطالب ارزشمند دیگر آورده است که به بررسی روند گسترش اسلام در کرمان کمک بسیار نموده است.

- «فتوح‌البلدان» تألیف «ابوالعباس یحیی‌بن جابر بن داوود بلاذری»، این کتاب یکی از مهمترین منابع درباره‌ی تاریخ فتوحات اسلامی در قرون نخستین اسلامی است که اطلاعات ارزشمندی در مورد

چگونگی فتح شهرهای ایران از جمله شهرهای کرمان مهاجرت قبایل عرب به ایران را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. نکته مهم درباره کتاب فتوح البلدان این است که بلاذری فتوح مناطق گوناگون را جداگانه مورد بررسی قرار داده است.

- کتاب «اخبار الطول» اثر مهم «ابوحنیفه احمد بن داوود دینوری» که می‌توان آن را جزء تواریخ دانست. اگرچه بیشتر مطالب این کتاب مربوط به ایران باستان است ما بخشی از این کتاب مربوط به دوران اسلامی تا سال 277 که اطلاعات بسیار باارزشی از جنبش‌های سیاسی و مذهبی در بخش شرقی حکومت امویان را ارائه می‌کند.

- «تاریخ سیستان» از نویسندگانی گمنام که اطلاعات سودمندی از حضور خوارج در کرمان و همچنین روی کار آمدن صفاریان و حضور آنان در ایالت کرمان در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

- کتاب «المبرد با عنوان الكامل فی اللغة و الادب» توسط «ابن عباس محمد بن یزید معروف به المبرد» نحوی نوشته شده است با آنکه موضوع این کتاب صرف و نحو و بلاغت در زبان عربی است اما نویسنده توجه ویژه‌ای به تاریخ خوارج دارد به همین دلیل یکی از منابع اصلی در مورد خوارج است و بخش عمده‌ای از آن به حضور خوارج در کرمان نبردهای آنان با مهلب و چگونگی شکست آنان در شهر جیرفت می‌پردازد.

- «تاریخ کرمان وزیری» یکی دیگر از منابعی می‌باشد که در این پژوهش از آن استفاده شده است این کتاب گرچه در اواخر دوره قاجار به رشته تحریر درآمده است ولی به دلیل استفاده نویسنده از منابعی که امروزه از بین رفته و خارج از دسترس است بسیار اهمیت دارد. کتاب حالت تاریخ عمومی و حوادث کرمان را از دوره باستان تا عصر مؤلف شرح می‌دهد در این کتاب مطالب بسیار مفیدی از حضور خوارج در کرمان و حکومت خودگردان آنها و همچنین فعالیت‌های نظامی خوارج در ایالت کرمان وجود دارد.

ب) کتب جغرافیایی

«احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم» از ابو عبدالله محمد بن احمد مقدسی از جمله کتب ارزشمند جغرافیایی است که گزارش‌های جغرافیایی راجع به مناطق گوناگون ایران، آداب و رسوم، زبان، دین و در برخی موارد نحوه مهاجرت، ساکنان شهرها و قومیت‌ها مطالب مفید بسیاری دارد. گزارش‌های او در مورد شهرهای ایالت کرمان و قوم قفص حاصل مشاهدات خود نویسنده است.

«مسالک و ممالک ابواسحاق ابراهیم اصطخری» این کتاب از جمله متون جغرافیایی است که در نگارش این پایان‌نامه بسیار مورد استفاده قرار گرفته است، اصل این کتاب به زبان عربی بوده اما در قرن پنجم یا ششم به فارسی ترجمه شده است. استفاده نگارنده از متن فارسی بوده است.

کتاب «معجم البلدان» یاقوت حموی که در قرن هفتم (616 هـ) به رشته تحریر درآمده است از دیگر منابعی می‌باشد که در این پژوهش از آن استفاده شده است یاقوت برای نوشتن این کتاب مسافرت‌های زیادی در قلمرو اسلامی انجام داد معجم‌البلدان همانند دیگر کتب جغرافیایی علاوه بر اطلاعات جغرافیایی شهرها و مناطق مختلف، اطلاعات بسیار مفید تاریخی را نیز دربرمی‌گیرد از جمله اطلاعات بسیاری در مورد قوم قفص، کوه‌های این منطقه و ویژگی‌های جغرافیایی مناطق مختلف ایالت کرمان در این کتاب وجود دارد.

تألیفات جدید

کتاب «جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی» گای لسترنج از منابع مورد استفاده در این پژوهش است. نویسنده در این کتاب با تقسیم‌بندی مناطق مختلف سرزمین اسلامی در قرون نخستین و تهیه نقشه‌های جغرافیایی تصویر روشنی از ایالات و مناطق مختلف در این دوره تاریخی را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. این کتاب اطلاعات بسیاری در مورد کوره‌های مختلف ایالت کرمان و موقعیت جغرافیایی آنها بیان می‌کند.

کتاب «خوارج در ایران» اثر «حسین مفتخری» که به بررسی حضور خوارج در ایران در دوران خلافت بنی‌امیه و بنی‌عباس می‌پردازد از دیگر منابع مورد استفاده در این پژوهش است. نویسنده در این کتاب مطالب بسیاری از حضور خوارج در کرمان، علل این حضور و جنگ‌های آنان با سپاهیان خلفا و در نهایت به پیامدهای این حضور که گسترش اسلام با مذهب خارجی در بخش‌هایی از ایالت کرمان بوده پرداخته است.

کتاب «تاریخ سیاسی شیعیان اثنی‌عشری در ایران» اثر پروین ترکمنی‌آذر که به فعالیت‌های شیعیان در ایران از ورود مسلمانان تا تشکیل حکومت صفویه می‌پردازد، از دیگر منابع مورد استفاده در این پژوهش است. نویسنده در این کتاب به علل رواج تشیع در ایران و گذر شیعیان از فراز و نشیب‌های سیاسی- مذهبی با استفاده از تقیه و حرکت‌های فرهنگی در دوران حکومت‌های مختلف که به جزء آل‌بویه همه آنها از مذهب رسمی (تسنن) حمایت می‌کردند پرداخته است.

بخش دوم

ایالت کرمان در شامگاه

عصر ساسانی

فصل اوّل: جغرافیای تاریخی ایالت کرمان

استان کرمان با مرکزیت شهر کرمان یکی از استان‌های کنونی ایران محسوب می‌شود که در جنوب و جنوب شرقی این کشور قرار دارد. از لحاظ آب و هوا و جغرافیای طبیعی به دلیل وسعت آن بسیار متنوع و گوناگون است در کنار کوههای سر به فلک کشیده با آب و هوای سرد کوهستانی، سواحل پست حاشیه خلیج فارس و دریای عمان با آب و هوای گرم که دمای آن در تابستان گاهی به 50 درجه سانتی‌گراد می‌رسد، قرار گرفته است. بیابان‌ها و کویرهای پهناور همچون دشت لوت و شهداد استان کرمان را از استان‌های خراسان و سیستان جدا می‌کند. علاوه بر آن دشت‌های حاصلخیز این استان چون جیرفت و رودبار با محصولات کشاورزی فراوان اقلیمی را فراهم آورده که از قدیم‌الایام مورد توجه جغرافی‌نویسان مسلمان قرار گرفته است. ایالت کرمان از نظر آب و هوایی به دو منطقه سردسیر (مرود) و گرمسیر (جروم) تقسیم می‌شد و بیشتر مساحت آن را منطقه گرمسیر در بر می‌گرفت. بخش بزرگی از این ایالت را مناطق بیابانی و کویر تشکیل می‌داده و به همین علت دارای آب و هوای متراکم و به هم پیوسته چون فارس نبوده است.¹ و تنها رودخانه دائمی موجود در این ایالت، هلیل‌رود بوده که از کوههای لاله‌زار سرچشمه گرفته و پس از عبور از جیرفت سرزمین رودبار را آبیاری کرده و پس از آن به تالاب جازموریان می‌ریخته است «اندر ناحیت کرمان هیچ رود بزرگ نیست و نه دریا مگر دریای اعظم و یکی رود است خرده، مقدار ده آسیا آبست از حدود جیرفت بگشاید و تیز همی‌رود و بیشتر به کار شود اندر گرمسیر کرمان...»²

ارتفاعات کرمان شامل کوههای موسوم به کوفج بوده که هفت کوه به هم پیوسته را تشکیل می‌دهد که هر کوه مقر یکی از رهبران قبایل (قفص) بوده است.³ و از دیگر ارتفاعات کرمان، جبال بارز بوده است که در ناحیه سردسیر کرمان واقع بوده است، جبال بارز کوههای بلند و پر نعمت بوده

1. ابواسحاق ابراهیم اصطخری، مسالک و ممالک، به اهتمام ایرج افشار، تهران، علمی و فرهنگی، چ 3، 1368، ص 139.

2. حدود العالم، به کوشش دکتر منوچهر ستوده، تهران، طهوری، 1362، ص 44.

3. همان، ص 44.